

zastosowanych do poszczególnych komitetów, co sprawia, że podczas lektury czytelnikowi łatwo jest się zgubić i nie wie, o którym Komitecie jest mowa. Książka zwraca uwagę interesującą okładką autorstwa Piotra Gracza, gdzie wykorzystano reprodukcje oryginalnych dokumentów polskich komitetów pomocy w Ameryce. Co do meritum sprawy to sama autorka zauważa, że omawianą tematykę można poszerzyć i rozwinąć jeszcze o kwerendę w dalszych zasobach Muzeum Polskiego w Chicago i w Centralnym Archiwum Polonii Amerykańskiej w Orchard Lake, czego niewątpliwie należy życzyć dla dobra prowadzonych dalej badań.

Książka Danuty Plygawko to bardzo interesująca monografia, o klarownej kompozycji treści, pokazująca, że Polacy nie byli tylko niepoprawnymi romantykami bijącymi się *za wolność Naszą i Waszą* po całym świecie, ale w decydującej chwili historycznej umieli się zorganizować, mimo licznych podziałów wokół autorytetów – Paderewskiego i Sienkiewicza, znanych w świecie, a przede wszystkim w Ameryce, w celu nagłośnienia sprawy niepodległości Polski i niesienia pomocy utrudzonym Rodakom w kraju podczas pierwszej wojny światowej. Pomoc ta okazała się skuteczna. Niewątpliwie miała też wpływ na odrodzenie ojczyzny, utrzymanie jej kruchej niepodległości w pierwszych latach II Rzeczypospolitej i poparcie, jakiego Stany Zjednoczone, w osobie prezydenta Wilsona, udzieliły po zakończeniu działań wojennych niezawisłemu państwu polskiemu. Książka zainteresuje nie tylko znawców tematu i badaczy dziejów Polonii, ale i czytelników, którym nie jest obca i współczesna rzeczywistość relacji polsko-amerykańskich.

Ks. Robert Guz

Gabriel G a r ç o n, *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919-1949*. Publications du Rayonnement culturel polonais. Siège: Faculté libre de Lettres, Lille 2004, ss. 493.

Licząca w okresie międzywojennym ponad 500 tys. polska emigracja zarobkowa we Francji, a obecnie Polonia francuska, oceniana na 850 tys.¹, doczekała się względnie bogatej literatury. Dotychczas w języku polskim i francuskim ukazało się na jej temat ponad 20 obszernych prac naukowych² oraz kilka powieści i zbiorów wspomnień³. Powstało także kilka prac doktorskich, napisanych przez księży polskich studiujących we Francji przed II wojną światową i bezpośrednio po jej zakoń-

---

¹ J. G r u s z y ń s k i, *Spoteczność polska we Francji 1918-1978*, Warszawa 1981, s. 59-60.

² G. G a r ç o n, *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919-1949*, Lille 2004, s. 481-493.

³ Por. J. P o n t y, *Les Polonais du Nord ou la mémoire de corons*, Paris 1995, s. 123.

czeniu, poświęconych głównie sytuacji religijnej wychodźstwa polskiego w tym kraju, w większości opublikowanych⁴. Mają one charakter rozpraw socjologicznych i poświęcone zostały problemom aktualnym w czasie ich powstawania.

Publikacje autorów francuskich niewiele uwagi poświęcają roli duszpasterstwa i organizacji katolickich, które w skupiskach polskich we Francji spełniały niezwykle ważną rolę społeczną. W obszernej, źródłowej i niezwykle wnikliwej pracy prof. Janine Ponty, pt. *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France l'entre-deux-guerres*, opublikowanej w 1988 r.⁵, znajdujemy na ten temat zaledwie kilka stron ogólnych informacji⁶. Polskiej opiece religijnej we Francji w okresie 1909-1939 poświęcona została w całości rozprawa niżej podpisanego opublikowana w latach osiemdziesiątych⁷. Najnowszą pracą na podobny temat, obejmującą jednak inne ramy chronologiczne, jest opublikowana w 2004 r., obszerna rozprawa doktorska Gabriela Garçona na temat: *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919-1949*⁸, obroniona w kwietniu 2003 r. na Uniwersytecie Lille III. Jej autor jest pracownikiem naukowym tego uniwersytetu w katedrze matematyki i byłym prezesem dobrze znanego Polonii francuskiej Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej we Francji. Był nim w latach siedemdziesiątych. Napisana została pod kierunkiem wybitnego historyka francuskiego, Daniela Beauvoisa, autora znanych, wydanych także w języku polskim prac historycznych dotyczących Polaków na dawnych Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej.

Praca liczy 499 stron bardzo drobnego druku, a więc w rzeczywistości dużo więcej, i podzielona została na trzy części. Odpowiada to trzem różnym czasokresom, na jakie wyraźnie dzieli się trzydzieści lat dziejów emigracji polskiej we Francji (1919-1949), którymi zajął się autor. Dokonały się w tym czasie ważne dla wychodźstwa polskiego w tym kraju wydarzenia i procesy. W okresie międzywojennym (1919-1939) powstała i rozwinęła się trwająca do dziś struktura duszpasterstwa polskiego i struktura związanych z nim stowarzyszeń katolickich. W czasie II wojny światowej (1940-1945) ich działalność została zawieszona lub przybrała charakter

---

⁴ G a r ç o n, *Les catholiques*, s. 493.

⁵ J. P o n t y, *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France l'entre-deux-guerres*, Publications de la Sorbonne, Paris 1988, s. 465. Ze względu na zakres poruszanej w niej problematyki, dotyczącej Polaków we Francji oraz jej dokumentację opartą na źródłach z wielu archiwów francuskich i polskich (krajowych i emigracyjnych), pracę tę można uznać za najlepszą, gdy chodzi o Polaków we Francji w okresie międzywojennym. W 1995 r. autorka ta opublikowała wspomnianą wyżej, bardzo cenną pracę pt. *Les Polonais du Nord ou la mémoire de corons* (Paris 1995), ukazującą życie codzienne typowych, polskich osiedli górniczych w departamentach Nord i Pas-de-Calais na północy Francji.

⁶ P o n t y, *Polonais méconnus*, s. 148-152, 340-341.

⁷ P o r. R. D z w o n k o w s k i SAC, *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*, Poznań-Warszawa, ss. 334.

⁸ *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919-1949*. Publications du Rayonnement culturel polonais. Siège: Faculté libre des Lettres, 60 bd Vauban, BP 109, 590 16, Lille Cedex 2004, ss. 499.

konspiracyjny, duszpasterstwo uległo ograniczeniu i poniosło straty, a Polacy aktywnie uczestniczyli w ruchu oporu. W pierwszych latach powojennych (1945-1949) dokonała się z kolei zasadnicza transformacja w charakterze emigracji polskiej we Francji. Z dotychczas intencjonalnie czasowej, stała się ona definitywnie, po wyjeździe części emigrantów do Polski, emigracją na stałe.

Praca składa się z dwunastu rozdziałów. Dokładny spis treści zawiera ponad 80 różnych kwestii analizowanych przez autora, co ukazuje zasięg problematyki poruszanej w pracy. Rozdział pierwszy stanowi zarys historii zorganizowanego duszpasterstwa polskiego we Francji, zapoczątkowanego w latach trzydziestych XIX w. i kontynuowanego do chwili obecnej.

Autor postawił sobie podwójny cel: krytyczną analizę różnego rodzaju uwarunkowań, w jakich powstała i działała struktura duszpasterstwa polskiego we Francji w omawianych okresach, oraz podobną analizę w odniesieniu do polskich organizacji katolickich. Te ostatnie bowiem, zgodnie ze swymi statutami bardzo ściśle związane z kierowniczym ośrodkiem tego duszpasterstwa, Polską Misją Katolicką (PMK) w Paryżu, liczące ponad 30 tys. członków (s. 201), odgrywały niezwykle ważną rolę w życiu społecznym i religijnym emigracji. Autor zagadnienia te rozpatruje na szerokim tle ogólnej sytuacji wychodźstwa polskiego we Francji w każdym ze wspomnianych okresów. Głównymi czynnikami, jakie wyróżnia, są działania władz polskich w stosunku do niego, mające na celu uzyskanie ideowych i politycznych na nie wpływów (okres międzywojenny), prawna sytuacja duszpasterstwa polskiego, stosunki z duchowieństwem francuskim, problemy finansowe i personalne, kwestia szkolnictwa polskiego, proces integracji stowarzyszeń polskich, działalność zgromadzeń zakonnych obecnych we Francji i inne kwestie.

Ważna jest szczególnie druga i trzecia część pracy. Po raz pierwszy bowiem problemy duszpasterstwa polskiego w czasie wojny i bezpośrednio po jej zakończeniu zostały w nich ukazane w sposób tak obszerny i oparte na właściwych źródłach. Druga część pracy ukazuje, niepodnoszoną dotychczas nigdzie tak obszernie, kwestię udziału Polaków i duchowieństwa polskiego w konspiracyjnym ruchu oporu na tle deklarowanej przez wielu biskupów francuskich lojalności i poparcia dla kolaborującego z Niemcami rządu z Vichy, z marszałkiem Petain na czele (s. 252-262).

Po raz pierwszy również w trzeciej części pracy przeanalizowane zostały w sposób szczegółowy problemy duszpasterstwa polskiego w pierwszych latach powojennych (1945-1949), dokonująca się w tym czasie ewolucja organizacji polskich, nowe zadania Polskiej Misji Katolickiej i jej działalność w tym okresie. Rozważania na ten temat zajmują 165 stron.

Omawiana praca opiera się na bogatej bazie źródłowej. Autor jako pierwszy wykorzystał w pełni archiwum Polskiego Związku Katolickiego we Francji z lat 1924-1949 (porządkując je przy tym). Korzystał z archiwum diecezji Lille i z archiwów departamentów Nord i Pas-de-Calais, na terenie których istniały największe, bo liczące ponad 250 tys. skupiska polskie, jak również z ważnego źródła, jakim są polskie czasopisma ukazujące się we Francji w interesującym go okresie. Uwzględnione zostało także archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu, jakkolwiek nie w całości, co jest pewnym zaskoczeniem. Temat pracy wymagał zapoznania się także z archiwami polskimi w kraju. Autor spełnił ten postulat, korzystając z kilku-

dziesięciu zespołów akt polskiego MSZ w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, dotyczących emigracji polskiej we Francji.

Praca p. Gabriela Garçona jest pierwszą tak obszerną, źródłową i szczegółową rozprawą poświęconą problemom polskiej opieki religijnej we Francji i roli jej historycznego ośrodka kierowniczego, jakim była Polska Misja Katolicka w każdym ze wspomnianych wyżej okresów historycznych. Po raz pierwszy obszernie ukazana w niej została rola duszpasterzy polskich, będących grupą przywódczą emigracji polskiej nieposiadającej inteligencji oraz funkcje i rola jej przywódców ze środowiska robotniczego. Ze względu na swój źródłowy i szczegółowy charakter praca ma zasadnicze znaczenie dla poznania poruszanej w niej problematyki.

W drugiej części rozprawy autor wspomina o obecności we Francji w czasie II wojny światowej prymasa Polski, kard. Augusta Hlonda, i o znanej pisarce polskiej, Marii Winowskiej, redagującej w tym okresie katolicki miesięcznik „Służba” (s. 240-241). Należała ona do niewielkiej grupy inteligencji polskiej, przebywającej wówczas we Francji. Nie wspomina jednak o tym, że grupę tę skupiał wokół siebie w okresie międzywojennym i w czasie wojny ks. Augustyn Jakubisiak (1884-1945), filozof, teolog, profesor Sorbony, działacz społeczno-religijny, duszpasterz i opiekun duchowy grupy intelektualistów polskich w Grenoble, przebywających tam w czasie wojny (1940-1944)⁹.

Jakkolwiek krótki, bo zaledwie czteroletni okres powojenny (1945-1949) został w pracy bardzo obszernie omówiony, to jednak zabrakło w nim wzmianki o ważnym dla Polskiej Misji Katolickiej w tym okresie problemie, jakim był trwający przez trzy lata ostry konflikt rektora Polskiej Misji Katolickiej z Ambasadą Polską w Paryżu. W związku z tym warto poświęcić mu tu nieco uwagi. Otóż gdy po zakończeniu wojny rządzący Polską z nadania Moskwy Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (lipiec 1945 – wrzesień 1947) skierował do Paryża, latem 1945 r., swojego ambasadora, działacza komunistycznego, Stanisława Skrzyszewskiego, ten zwrócił się do Rektora Polskiej Misji Katolickiej, ks. Franciszka Cegiełki SAC, który po pięciu latach więzienia w niemieckich obozach koncentracyjnych powrócił do Paryża i ponownie objął swoje stanowisko, o protokolarnie przyjęcie go w kościele, na wzór przyjęć ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym. Spotkał się jednak z jego stanowczą odmową. Spełnienie tych żądań oznaczałoby bowiem symboliczne uznanie legalności narzuconego Polsce przez ZSRR rządu komunistycznego, a tym samym dezorientację społeczności polskiej we Francji i jej rozbitcie. W związku z odmową ambasador Skrzyszewski domagał się u Nuncjusza Apostolskiego we Francji, bpa Angelo Roncalliego, późniejszego Jana XXIII, odwołania ks. Cegiełki z jego stanowiska. Z podobnym żądaniem wystąpił do Arcybiskupa Paryża i do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Francji. W każdym z tych wypadków żądania te pozostały bezskuteczne. Tę samą postawę zachował ks. Cegiełka wobec kolejnego

---

⁹ Por. *Literatura polska na obczyźnie 1940-1960*. Praca zbiorowa wydana staraniem Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, red. Tymon Terlecki, t. II, Londyn 1965, s. 587; *Encyklopedia Katolicka*, t. VII (1997), s. 734-735.

ambasadora, Jerzego Putramenta¹⁰, który z kolei domagał się honorowego miejsca w kościele polskim podczas odprawianych tam uroczystych nabożeństw z okazji świąt narodowych i kościelnych¹¹.

Za swoją postawę ks. Cegiełka był gwałtownie atakowany w prokomunistycznej „Gazecie Polskiej”, wydawanej w Paryżu w latach 1945-1947. Ukazało się w niej ponad 20 krytykujących go bardzo ostro artykułów¹². Wspomniany konflikt miał wśród emigracji niemały rozgłos i wpłynął na dalsze losy Misji. Negatywnie rzutował on także na stosunki Kościół–państwo w Polsce. W związku z tym ks. Cegiełka zrezygnował z piastowanego stanowiska. Prymas Polski, kard. A. Hlond, we wrześniu 1947 r. przyjął jego rezygnację¹³.

Kilka uwag nasuwa bibliografia pracy. Brak w niej kilku pozycji, niekiedy znanych i dotyczących poruszanej w rozprawie problematyki polskiej. Są to: G. Mauco

¹⁰ Ks. Fr. A. C e g i e ł k a SAC, *Nuncjusz A. G. Roncalli w Paryżu*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1977, z. 39, s. 184-193.

¹¹ „Nasza Rodzina” (Paryż) 1956, nr 6, s. 107.

¹² Por. „Gazeta Polska”, numery: 21 XI 1945; 24 XI 1945; 30 XI 1945; 11 XII 1945; 14 III 1946; 17-18 III 1946; 13 IV 1946; 15 V 1947 i inne. Z punktu widzenia władz komunistycznych w Polsce postawę PMK wobec polskich lewicowych i komunistycznych organizacji tworzonych we Francji przez władze PRL przedstawia praca L. Turajczyka pt. *Spoleczno-polityczne organizacje polskie we Francji 1944-1948*, Warszawa 1974.

¹³ W liście do niego w tej sprawie, datowanym w Gnieźnie 18 września 1947 r., Prymas pisał:

Przewielebny Księżę Rektorze!

Ulegając coraz częstszym i usilniejszym prośbom Przewielebnego Księdza Rektora, po długim namyśle i ociąganiu się, zwalniam Go ze stanowiska Rektora Misji Polskiej we Francji.

Żegnam drogiego Księdza Rektora z głębokim żalem, rozumiejąc stratę, którą Misja przez Jego odejście ponosi. Żegnam ze szczerym uznaniem i stwierdzając wielkie kapłańskie zalety i czyny, którymi się Ksiądz Rektor dla wiary i religijności Polaków we Francji wybitnie zasłużył. Żegnam z podziwem dla Jego bohaterskiej postawy ludzkiej, obywatelskiej, katolickiej i zakonnej w obozach śmierci, żegnam kochanego Ks. Rektora z wyrazami czci dla Jego bezinteresowności i poświęcenia, dla kapłańskiej gorliwości i odwagi, dla żarliwego ukochania sprawy ojczyznej, dla jego chrześcijańskiego optymizmu, który niczym się nie zrażał i mimo wszystko zawsze wierzył w triumf sprawiedliwości i w zwycięstwo dobra. Żegnam Księdza Rektora z wynurzenia głębokiej i trwałej wdzięczności za oddaną służbę na kierowniczym paryskim posterunku duszpasterskim, na którym Ksiądz Rektor pozostawia po sobie piękną pamięć pasterza dusz, stróża wiary, jałmużnika, opiekuna opuszczonych, budziela nadziei i otuchy.

Żegnam Księdza Rektora z serdecznymi życzeniami dla Jego dalszej działalności. Wiem bowiem, że Ksiądz Rektor, mimo wyczerpania, nie myśli spoczywać na wawrzynach, lecz w płomiennym uniesieniu snuje plany nowej pracy na smutnych drogach, po których rozpasane fale migracyjne unoszą w dalszym ciągu po dalekich morzach i kontynentach nieszczęsne ofiary ludzkich błędów.

Niech wszędzie ma drogiego Księdza Rektora w swej macierzyńskiej opiece Wniebowzięta Królowa wszechświata. Łączę wyrazy szczerego oddania i serdeczne prymasowskie błogosławieństwo. /-/ August Kard. Hlond (Archiwum Regii Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego. Paryż, 25 rue Surcouf).

– *Les étrangers en France* (Paris 1932); A. Pilch, M. Zgórnjak – *Emigracja po drugiej wojnie światowej 1944-1948*¹⁴; W. Pobóg-Malinowski – *Wojskowy i konspiracyjny wysiłek polski we Francji 1939-1945* (Paryż 1945); *Les ouvriers polonais en France après la Seconde Guerre mondiale, textes réunis par Edmond Gogolewski*¹⁵; „Biuletyn Informacyjny CZP we Francji”¹⁶, wydawany w latach 1939-1946. Brak jest, niestety, w książce indeksu osób, niezbędnego w tego rodzaju książce. Jest to zapewne wynikiem trudności finansowych, jakie nasuwało jej wydanie w tak dużej objętości.

Powyższe uwagi krytyczne nie pomniejszają w niczym wielkiej wartości poznawczej pracy p. Garçona. Jest ona napisana z doskonałą znajomością problemów i specyfiki życia społecznego środowisk polskich we Francji. Autor zdobył ją dzięki – wspomnianemu już – aktywnemu uczestniczeniu w działalności społecznej organizacji polskich w latach siedemdziesiątych i później. Napisana jest ona również żywym i bardzo klarownym językiem, dalekim od nużącego wykładu, co znacznie ułatwia jej lekturę. Wydana w języku francuskim, pozwala ona młodszej generacji Polonii francuskiej, nieznającej już często języka polskiego, zapoznać się z jej niedawną historią i z niezwykle fenomenem, jakim była zaskakująca często społeczeństwo francuskie postawa społeczna, religijna i patriotyczna robotniczej emigracji polskiej we Francji. Książka Gabriela Garçona wystawia jej najbardziej okazały i trwałe pomnik¹⁷.

Roman Dzwonkowski SAC

Herkulan Antoni W r ó b e l OFM, *Wkład Kościoła polskiego w ewangelizację Argentyny*, Buenos-Aires: Wyd. WiG Żywiec 2004, ss. 226, il., aneks.

W ostatnich latach wydaje się na szczęście coraz więcej prac na temat wkładu Kościoła polskiego w rozwój kultury różnych zakątków świata. (Por. przykładowo: *Leksykon geograficzno-historyczny parafii i kościołów polskich w Kanadzie*, t. I-II, Lublin 1992-1993). Trudna historia Polski sprawiła, iż wielu Polaków żyje poza Ojczyzną. O ich ciężkim losie decydował zarówno brak chleba, jak i wrogie Polsce siły. Utrata własnego państwa przez rozbiory, II wojnę światową, zmiany granic, zsyłki ze wschodnich terenów Rzeczypospolitej, system totalitarny – to wszystko

---

¹⁴ W: *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII-XX w.)*, red. A. Pilch, Warszawa 1984.

¹⁵ *Actes du colloque de Lille (octobre 1989)*, éd. par la Revue du Nord, hors série, collection „Histoire” 1992, nr 7, 242 p.

¹⁶ CZP – Centralny Związek Polaków.

¹⁷ Tak odebrały ją, jak się wydaje, polonijne środowiska na północy Francji. Na publiczną obronę pracy na Uniwersytecie Lille III, w dn. 7 kwietnia 2003 r., przybyło ponad 100 osób.